

auschwitz-birkenai haláltáborba szállítottak innen.³⁸ Egy, a városba toloncolt asszony így mesélte el élményeit: „Kecskeméten rettenetes fogadtatásban volt részünk. A rendőrök csomagjaink átvizsgálásakor gorombáskodtak velünk, és gumibotjaikkal össze-visszavertek. Délután elhelyeztek bennünket, és megmondták, hogy másnap reggel indulunk. Természetesen utunk célja ismeretlen volt. A kecskemétiét az állították, hogy Ausztriába visznek minket, mert közülük már kiválogattak 2000 embert azzal, hogy Ausztriába viszik őket. Mikor Hatvan felé utaztunk, rájöttünk, hogy utunk célja Lengyelország lesz. [...] 3 napos utazás után este érkeztünk meg Auschwitzba.”³⁹ Néhány napon belül a kecskeméti gyűjtőtábor lakóit a gázkamrákba vezényelték és meggyilkolták.

A zsidóvagyron szétoztása, illetve kiigénylése nagy tömegek részvételével és gyorsan ment végbe.⁴⁰ Üzletek, házak, mezőgazdasági tulajdon és egyéb ingóságok kerültek magánszemélyek, országos szervezetek, városi és vármegyei intézmények kezébe. 1944 őszétől a nyilas párt is felelődt. A kétes elemekből álló csoport razziákkal rémisztgette a lakosságot, de a kecskeméti zsidókat már nem tudták bántalmazni. Azok ugyanis kevés kivétellel a náci halálgyárakban lettek elpusztítva, jobb esetben munkatáborokban sínylődtek. Pedig az elpusztított hitközség olyan neves személyeket adott, mint Kecskeméti Lipót (1865–1936) nagyváradi rabbi, aki a romániai magyar ajkú zsidóság vezetőjének számított; Kecskeméti Ármin (1874–1944) tudós rabbi, akinek számos népszerű könyve jelent meg a zsidók történetéről és irodalmáról, vagy Moshe Zanbar (1926–) az izraeli nemzeti bank elnöke.

A kecskeméti zsidók közül a deportálást végül 70 nő és 4 férfi élte túl. A munkaszolgálatból számos személy tért vissza. Később más helységekből, elsősorban a fővárosból érkeztek ide izraeliták – közel 300–400 fő – így a hitközség újjá tudott éledni.⁴¹ Ám az államosítás, majd az 1956-os forradalom után egyre többen hagyták el a várost. Zsinagógáikat a hatóságok átalakították, a neológot technika házává, az ortodoxot fotográfiai múzeummmá.

Írásomat a több mint 1000 kecskeméti holokauszt-áldozat emlékének ajánlom.

Végső István

A helytörténet-honismeret a pécsi nyelvészek munkásságában*

A komplexitásra való törekvés már az 1920-as években megjelent a pécsi egyetem nyelvtudósainak munkáiban. Klemm Antal például újszerűen használta fel nyelvtörténeti tanulmányaiban és történeti mondattanában a finnugrisztika eredményeit. A magyar nyelvészet egyetemi oktatásában a tematika bővítésére azonban csak később, az 1930-as évek elején kerülhetett sor. Mi az oka a késedelemnek? Valószínűen az, hogy az oktatók (ideértve a professzorokat is) akkor még nem tartották fontosnak az élőnyelvi (beszélt nyelvi) kutatást.

38 Vö.: *Karsai–Molnár* 1994. 518.; *Molnár* 1995. 95–101.

39 MZSML, DEGOB jegykv. 3192. sz.

40 MNL BKML: IV/1928 a) A zsidó felekezettel kapcsolatos iratok dobozai.

41 *Frojimovics–Komoróczy* i. m. 321–323.

* Ez az írás szerkesztett változata annak az előadásnak, amelyet a szerző a *Bél Mátyás – Notitiae Hungariae Emlékérem* átadási ünnepségén tartott Pécsen 2017. október 28-án. A szerk.

Igaz, nem is álltak rendelkezésre beszélt nyelvi szövegek, és a téma kutatómódszertana is hiányzott.

Jelentősebb „nyitásra” csak akkor kerülhetett sor, amikor Berze Nagy János 1933-ban önkéntesek bevonásával megkezdte a baranyai néphagyományok gyűjtését,¹ és híre ment annak is, hogy készülöben van Kiss Géza *Ormánság*² című műve. Feltételezzük, hogy az egyetem nyelvészei kezdtek megérteni: igen jelentős vállalkozásokról van szó, és nem akartak lemaradni ebben a nemes „versengésben”. Az elsősorban néprajzi (folklor anyagú) gyűjtések sikerét hallván Klemm Antal úgy döntött, hogy tehetséges tanítványainak figyelmébe ajánlja a baranyai nyelvjárások szavainak, szövegeinek gyűjtését, tanulmányozását és közlését.

Elsőként (Klemm kérésére) Tomanóczy Jolán vállalta, hogy megírja lakóhelye, az ormánsági Hirics község hangtanát.³ Professzora segítségével megtanulta a Setälä-féle fonetikus írás alkalmazását a magyar nyelvjárási szavak hangzását pontosan tükröző lejegyzésére. Újszerű dolgozatával a szerző doktori címet szerzett, és munkája a magyar dialektológiai szakirodalom egyik legtöbbet idézett műve.

Tomanóczy Jolán sikerén felbuzdulva (vőlegénye) Temesi Mihály – professzora, Klemm Antal tanácsára is – úgy döntött, hogy részt vesz az Ormánság nyelvjárásának kutatásában. Immáron ketten indultak gyűjtőútra, és hamarosan elkészült Temesi Mihály munkájaként az *Ormánság nyelvatlásának* szógyűjteménye. 1939-ben megkezdődhetett a gyűjtött adatok alapján a vidék nyelvjárásának hangtani, alaktani elemzése. Temesi fontosnak tartotta, hogy még a gyűjtés elején tájékozódjék az *Ormánság* név eredetéről, a vidék népességének összetételéről, akkori életmódjáról, foglalkozásairól. Több évtizeden át végzett gyűjtő-feldolgozó munkájának eredménye *Az Ormánság nyelvjárása 1939–1949 között* című monográfia.⁴ Ezt a kéziratot nyújtotta be később a szerző a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy vele kandidátusi fokozatot nyerjen. Sajnálatos, hogy neheztelések miatt ez a nagyon fontos munka nem részesült megbecsülésben. Ezért Temesi megőrzésre átadta az MTA Könyvtára Irattárának. Innen szerezte vissza a család 40 ezer forintért a művet, és Pécsen tudtuk kiadni 2002-ben. A Sellyén rendezett könyvbemutatón Kiss Jenő akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke méltatta a mű különleges értékeit. Így lényegében megtörtént az igazságos jóvátétel. Nagy kár, hogy ezt a szerző már nem érthette meg!

Klemm Antal, Temesi Mihály és Tomanóczy Jolán munkásságának értékelése azért került írásom elejére, mert úgy tekinthetjük, hogy nekik köszönhetjük a helytörténet szempontjait is figyelembe vevő baranyai dialektológia alapjainak megteremtését.

Az 1940-es években a még fiatal kutatók komolyan vették Meringer német nyelvésznek a *Wörter und Sachen* néven ismertté vált követelményét. Azt, hogy a nyelvészeti kutatásokban a szó (a fogalom) megörökítésén kívül a *tárgyi világot* is tekintetbe kell venni. Erre a kívánalomra bizonyára Klemm Antal hívta fel tanítványai figyelmét. Az említett kutatási elvet egyébként Klemm is követte, amikor a fontosabb pécsi helynevek (*Bálics, Szkókó, Deindol, Frühveisz, Donátus, Mecsek*) etimológiáját elgondolta és megírta.⁵ Ezek a névfejtések időtállóan bizonyultak. Erről akkor győződhettünk meg, amikor Madas József kiváló

1 Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. I–III. Pécs, 1941.

2 Kiss Géza: Ormánság. Bp., 1937. Újabb kiadása: Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. Előszó: *Andrásfalvy Bertalan*.

3 Tomanóczy Jolán: Hirics ormánsági község nyelvjárásának hangtana. Pécs, 1940.

4 Temesi Mihály: Az Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között. Pécs, 2002.

5 Klemm Antal: Pécsi helynevek. Pécs, 1935. In: Pannonia 1935. Pannonia Könyvtár 16. 367–370.

könyvében⁶ Klemm adataival egyező-megerősítő adatokat találtunk. Azt például, hogy a mai *Szókó* nevű szőlőhegy nagy része egykor egy *Mathia Skoko* nevű pécsi polgár birtokához tartozott. Tehát a határrész (ma Pécssett városrész) neve biztosan személynévi eredetű.

1948-ban alakult meg a Pécsi Pedagógiai Főiskola. Tudományos eredményei és tekintélye alapján Temesi Mihályt nevezték ki a Magyar Nyelvészeti Tanszék élére. Tanszékvezetőként jó érzékkel választott maga mellé a munkatársakat. Fábíán Pál, Vargha Károly és Rónai Béla lettek a munkatársai. A leíró magyar nyelvtan tanítása mellett Rónai Béla, Muszty László és Vargha Károly vállalta, hogy összegyűjti a legismertebb, de eddig még nem publikált pécsi és baranyai mondákat. Munkájuk eredménye a *Rejtett kincsek nyomában*. Ebben a nagy sikerű és több kiadást megért műben olyan mondák is szerepelnek, amelyekben az adott helyhez érdekes történelmi esemény kapcsolódik (*Zsongorkő, Kantavár, Zsebe-domb, Tettye, Isten kútja* stb.). Az Alexandra Kiadó kérésére Pesti János újabb összeállítást készített a baranyai mondák és történetek témaköréből. A könyv bevezető részében a szerző összefoglalta a baranyai mondatutató történetét, ugyanis eddig keveset tudott erről a nagyközönség.⁷ Vargha Károlyt később kinevezték a Német Tanszék élére. Neki köszönhetjük, hogy létrejött Pécssett a honismereti mozgalom! Fábíán Pál Budapestre kerülve egyetemi tanár lett az ELTE Bölcsészettudományi Karán, és egyik fő felelőse volt évtizedeken át a helyesírási szótár munkálatainak.

Rónai Béla c. egyetemi docens nyelvészeti munkássága is sokrétű. A leíró magyar nyelvtan tanítása mellett néprajzi-nyelvjárási gyűjtést végzett. Tanulmányt írt a patosfai kendertermelésről, és dalokat, mondákat, balladákat is gyűjtött. Több évi gyűjtőmunka eredményeként készült el a *Zselici nyelvatlasz* című könyve.⁸ Ebben térképre vitt adatok alapján megbízhatóan vontta meg a Zselic határait, és különítette el a vidék nyelvjárási csoportjait. Egyik meglepő eredménye kutatásainak az, hogy a Zselic északi területén, Szenna térségében ma is vannak a beszélt nyelvben záródó diftongusok (*óu, öü, éi*). Feltehetően a török elől menekülő ormánságiak először Szentlőrinc, Boda, Nagyvát térségébe érkeztek, majd innen vándoroltak tovább Szigetvár, Szentlászló irányában a zselici erdős vidékre. Így juthattak el Szennáig, csaknem Kaposvár közelébe. Rónai Béla munkásságában igen jelentős nyelvművelő tevékenysége is. A Pécsi Rádiban rendszeresen és éveken át tartott nyelvművelő előadásokat. A *Dunántúli Napló*ban, majd könyv alakban jelentek meg a nyelvhelyességgel kapcsolatos írásai. Rónai tanár úr gondoskodott a nyelvészutánpótlás neveléséről is. Nyelvjárási és néprajzi szakkollégiumában nevelődött Bokor József, Guttman Miklós, Molnár Zoltán, Vörös Ottó és Gadányi Károly. Valamennyien a nyelvjáráskutatásban értek el számottevő eredményeket, így kapták meg a kandidátusi fokozatot. (A szombathelyi Tanárképző Főiskola oktatói voltak évtizedeken át.)

Hoffmann Ottó kandidátus, c. egyetemi docens elsősorban a tantárgy-pedagógiának volt országos hírű szaktekintélye. Több tankönyvet és módszertani segédkönyvet írt. Ő gyűjtötte és tette közzé nagy buzgalommal, pontossággal a *Baranya megyei földrajzi neveiben* (BMFN) Mohács földrajzi neveit.⁹ Mohács helynévanyaga azért érdekes és fontos különösképpen, mert a városnak a magyar és német helynevei mellett vannak török, szerb, bosnyák, görög (cincár) és cigány nyelvű helynevei is (lásd BMFN II. 413.).

6 *Madás József*: Pécs-belváros házai és telkei. Pécs, 1978; *Uő.*: A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény. I–II. Pécs, 1985.

7 *Pesti János*: Az ördögszántotta hegy. Baranyai mondák, hiedelmek és történetek. Pécs, 2002.

8 *Rónai Béla*: Zselici nyelvatlasz. Pécs, 1993.

9 *Pesti János* (szerk.): Baranya megye földrajzi nevei. I., II. Pécs, 1982. Mohács: II. kötet 413–519.

A Magyar Nyelvi Tanszék programjában – Temesi Mihály javaslatára – 1973-tól a hagyományos tárgyak (leíró magyar nyelvtan, nyelvművelés és beszédtechnika) mellett helyet kapott a retorika, a dialektológia és a névtan is. A névtan beiktatására az adhatott okot, hogy 1973-ban 150 főiskolai hallgató és harminc tanácsi dolgozó közreműködésével sikerült összegyűjtenünk a megye 320 településnek összes élő helynevét. A gyűjtést Pesti János szervezte, és ő dolgozta ki a közzététel szabályait. (E munkák története a BMFN I. kötetében a 7–11. oldalon!) A gyűjtemény neveinek helyszíni és levéltári ellenőrzésében tizennégy nyelvész vett részt. A monumentális mű 1053 + 1278 oldal terjedelemben 1982-ben Pécssett jelent meg a Baranya Megyei Levéltár és a Baranya Megyei Tanács közös kiadványaként. Szakmai tanácskozás keretében került sor a névmonográfia bemutatására és tudományos értékelésére. A mű névtani, szlavisztikai, geográfiai, néprajzi és helytörténeti értékeit jeles tudósok méltatták. Az előadások szövege kis füzetben jelent meg 1989-ben.¹⁰ (A BMFN I., II. munkálatairól szóló dokumentumok, ismertetések bibliográfiai adatai a *Baranyai Művelődés* 1989/3. számában!)

Sebestyén Árpád professzor javaslatára készítette el Pesti János a pécsi városrésznevek és természetföldrajzi nevek eredetéről szóló dolgozatát,¹¹ majd némi késéssel (szinte „közkívánatra”) megírta a *Pécs utcanevei 1554–2004* című könyvét.¹² Az utcanévi monográfiában csaknem félezer év utcanévtörténetét sikerült összefoglalnia úgy, hogy elemezte a névadások motivációit, a nevek változásának okait. Külön is vizsgálta a város török, magyar, német, déli szláv utcaneveit. Feltárta az utcanévadás egyes korszakainak főbb jellegzetességeit. A mai utcanevek névtani (szemantikai, morfológiai) elemzésén kívül megtalálja az olvasó ebben a könyvben az utcanévadás nyelvsztétikai vonatkozásairól szóló adatokat is. A praktikusság elve vezette a szerzőt abban, hogy a névhasználat nyelvhelyességi szempontjait a névadó hatóság figyelmébe ajánlotta. Örülni lehet annak, hogy középiskolás diákok gyakran keresik könyvtárainkban a *Pécs utcanevei* című könyvet és a BMFN köteteit, hogy adatokat keressenek belőlük helytörténeti kutatásaikhoz.

Pesti János munkásságához tartozik még a baranyai tájszavak kutatása. Először Hosszúhetény, majd Alsómocsolád tájszavait tette közzé (1999-ben, ill. 2002-ben).¹³ Jelenleg két újabb tájszótár szerkesztésén dolgozik. Várhatóan 2018-ban fog megjelenni a *Bodai tájszótár* és a *Völgységi tájszótár*. Ha ezek a munkák elkészülnek, akkor Baranya megyének már öt tájszótára lesz.

Helytörténeti és néprajzi szempontból egyaránt figyelmet érdemelnek még Pesti Jánosnak az alsómocsoládi hagyományokat közzétevő könyvei: a Kulcsár-monográfia, a falutörténeti adattár és a község tájszótára.¹⁴ A falutörténeti adattárban szó van a település hagyományos paraszti gazdálkodásáról, népszokásokról, hiedelmekről. Népdalok, mondák szövegei igazolják, hogy egykor jelentős folklórkincse volt ennek a kis falunak. Pedáns tanulmány mutatja be a helyi bognár kisipar szakszókincsét. A falu tájszótára a legmodernebb kutatási elvek és közzétételi szabályok alapján készült. Ilyen értelemben a művet méltatói (például Sebestyén Árpád és Szabó József) példa értékű munkának tekintik.

10 *Brabdstätter György–Pesti János* (szerk.): Helynévi adattáraink a tudományos kutatás szolgálatában. A kiadvány a Baranyai Művelődés 1989/3. száma.

11 *Pesti János*: Pécs földrajzi neveinek eredete. Pécs, 2004.

12 *Pesti János*: Pécs utcanevei 1554–2004. Pécs, 2013.

13 *Dallos Nándor–Pesti János*: Hosszúhetényi tájszótár. Hosszúhetény, 1999; *Pesti János*: Alsómocsoládi tájszótár. Alsómocsolád, 2008.

14 *Pesti János*: Bolygó csillag, futó csillag... Kulcsár József élete és munkássága, Alsómocsolád, 1992; *Uő.*: Alsómocsolád község helytörténeti adattára. I. Alsómocsolád, 1999.

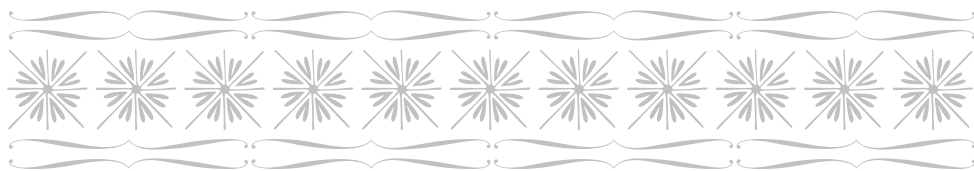
Szívésségből, barátságból segítette lektorként és szerkesztőként Pesti János az alábbi munkák kiadását. Tette ezt azért, mert felismerte, hogy jelentős a folklorisztikai és helytörténeti értékük. Nyelvi lektora és szerkesztője volt a Kovács Sándor életművét reprezentáló könyvecskének, vállalta Nagy Ferenc József, volt mezőgazdasági miniszter regényes életrajza szövegének nyelvi gondozását és Kiss József tanár úr mondagyűjteményének szakmai ellenőrzését, lektorálását.¹⁵

2014-ben ünnepelte Hosszúhetény fennállásának 1000. évfordulóját. Pesti János felajánlotta, hogy erre az alkalomra kis tanulmánykötetben foglalja össze mindazt, amit a község helyneveiről, személyneveiről és folklórkincséről sikerült megtudnia. A könyvecskében ezek a fontosabb fejezetek: *A Hetény név etimológiájához; A Mons Ferreus (Vas-hegy), Vasas, Mecsek és a Zengő földrajzi nevekről; Hosszúhetény földrajzi neveinek névtani és helytörténeti elemzése; Hosszúhetény személyneveiről; Hosszúhetényi folklórszövegek; Nyelvi értékek és nyelvjárási sajátosságok a hosszúhetényi folklórszövegekben; A népdalok nyelvi, prozódiai és nyelvjárási sajátosságairól.*¹⁶

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a nyelvtudományi vizsgálatok során Pécssett csak az 1930-as évek közepe táján kezdődött meg a helytörténeti, néprajzi (honismereti) érdekű adatok, értékek feltárása. A folyamat megindításában múlhatatlan érdemei voltak a néprajz két kiemelkedő tudósának, Berze Nagy Jánosnak és Kiss Gézőnek. A dialektológiai és névtani kutatásokban meg Klemm Antal, Tomanóczy Jolán, Temesi Mihály, Rónai Béla és Reuter Camillo munkásságát tartjuk kiemelkedőnek. Ha még a távolabbi időkre akarunk visszpillantani, a névtani, a helytörténeti kutatásokban Haas Mihály, Kulcsár József, Sirisaka Andor, Németh Béla és Cserkúti Adolf igyekezetét, szorgalmát kell elismernünk. Az ő korukban még nem létezett az „*önelvű névtan*”, és a helytörténeti kutatás módszerei is kidolgozatlanok voltak, mégis képesek voltak az említett személyek új felismerésekkel gyarapítani a helynevekkel, tájszavakkal kapcsolatos tudásunkat. 1910 és 1930 között csaknem szünetelt a tájszavak és helynevek kutatása. Reuter Camillonak és Zsolt Zsigmondnak köszönhetjük, hogy megyénkben 1950 táján ismét elindultak a helynévgyűjtéssel kapcsolatos munkálatok.

A Pécsi Tanárképző Főiskola, illetve a PTE Magyar Nyelvészeti Tanszékének történetéről még nem készült összefoglaló tanulmány. Mivel egyre több forrás (recenzió, nekrológ, visszaemlékezés, résztanulmány) áll ma már rendelkezésünkre, van esély arra, hogy valaki a közeljövőben megírja a pécsi nyelvészek munkásságáról szóló monográfiát.

Pesti János

15 Kiss József: *Komló kincseiből... Eredetmagyarázó mondák és meseszertű történetek*. Komló, 1997; Kovács Sándor emlékére. Drávapalkonya, 2003; Nagy Ferenc József: *Sáros kerék. (Visszaemlékezések)*. Kisharsány, 2005.

16 Pesti János: *Hosszúhetény nyelvi kincseiről. Névtani és dialektológiai tanulmányok*. Hosszúhetény, 2014.